

Ідеологія, політика та культура

УДК 329.7(=162.1)(477)“18/19”

С.Е.Баженова

Поляки в легальних громадських організаціях України XIX – початку XX ст.

В статті висвітлюється участь поляків в легальних державних і громадських об'єднаннях, організаціях і товариствах в Правобережній Україні з метою зберегти свої позиції в суспільстві. Це були різні організації економічного характеру: Подільське товариство сільського господарства, Ярмолинецьке товариство любителів коней та інші.

Висвітлюється також виникнення і розвиток кооперативного руху.

Ключові слова: самодержавство, компроміс, легалізація, перехід на ринкові позиції.

Після поразки польського повстання 1863 р. польська меншина України у складі Російської імперії аж до 1904 р. була позбавлена права засновувати власні легальні державні й громадські об'єднання, організації, товариства, спілки економічного, суспільного і політичного спрямування, а за спроби такі відкрити наражалася на кримінальні переслідування. Прагнучи себе забезпечити від громадської пасивності та деполонізації, виявляти самовираження і зберігати свої позиції в суспільстві, польські землевласники, підприємці, інтелігенція обрали шлях використання в своїх інтересах легально існуючі дозволені самодержавством різні російські товариства та об'єднання, в першу чергу економічного характеру. Саме через ці товариства польська еліта і середній клас національної меншини, зв'язані з сільським господарством, промисловістю і торгівлею, прагнули підвищити свій професійний рівень переходу на ринкові відносини в господарюванні, полегшити пошуки компромісу з панівними верствами і самодержавством Російської імперії. Особливістю діяльності дозволених громадських інституцій Правобережної України було те, що лідерство в них було за поляками [1].

У 1874 р. в Києві було засноване сільськогосподарське товариство, котре розбудувалося у 1890-ті роки – на початку XX ст. під контролем російської влади. Його очолював предводитель дворянства, тобто росіянин. Товариство

мало низку комісій, які дійсно відіграли помітну роль у зростанні економіки краю. Пізніше утворилися нові громадські товариства аграрного спрямування: Київське відділення Товариства сприяння жіночій сільськогосподарській праці (1890), Київське товариство шовківництва (1895), Київське товариство любителів природи (1907), Умансько-Липовецьке сільськогосподарське товариство (1901), Мошенське товариство бджільництва, Білоцерківське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості та ін., діяльними членами яких були насамперед поляки [2].

На Поділлі були засновані Ярмолинецьке товариство любителів коней (1895), згодом Кам'янець-Подільське відділення Імператорського Російського товариства плідництва (1910 р.), Кам'янецьке (1910 р.) та Юзвинське (1911 р.) відділення Російського товариства козівництва, а також 7 сільськогосподарських гуртків [2, с. 104-15]. На Волині діяли Волинське товариство сприяння кустарній промисловості (засноване 1897 р.), Волинське відділення Імператорського Російського товариства садівництва (1898), товариство землевласників і землеробів Волинської губернії, Луцьке (1900), Рівненське (1901 р.) і Старокостянтинівське (1903 р.) сільськогосподарські товариства, з 1905 р. – Володимир-Волинське і Житомирське товариства сільського господарства, Житомирське, Волинське і Дубненське товариства хмелярства, найпізніше Кременецьке товариство бджільництва (1910 р.). [3, с. 63-65]. Крім того, усі три губернії знаходилися у зоні діяльності Київського відділення Імператорського Російського товариства рибоводства і риборобства, заснованого в 1893 р. [2, с. 223-230].

Однак, найзначнішими за розмірами й масштабами діяльності в Правобережній Україні, безперечно, було Подільське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості (далі – ПТСТГ). Ідея створення подібного товариства на Поділлі хоч і існувала здавна, але була реалізована лише в останні роки ХІХ ст. У 1896 р., після настійливих клопотань поміщиків Вінницького, Літинського, Проскурівського й Летичівського повітів до канцелярії київського, подільського і волинського генерал-губернатора та міністерства землеробства і державного майна надійшло клопотання про утворення в Подільській губернії сільськогосподарського товариства. Уряд дозволив скликати з'їзд подільських землевласників того ж року [4, арк. 1, 3, 5, 6]. У роботі з'їзду, який проходив 28–31 серпня 1896 р. у м. Проскурові і отримав назву Першого з'їзду сільських господарів Подільської губернії, брало участь 106 чоловік, в основному подільських землевласників (переважно поляків), хоча за положенням про з'їзд, у ньому могли бути делегатами не тільки землевласники, але й орендарі та управителі маєтків, члени сільськогосподарських товариств і всі особи, які отримали агрономічну освіту. Понад 80 відсотків учасників з'їзду становили поляки [5, с. 3-9].

З'їзд, очолюваний Г.А. Чуйкевичем, управителем держмайна Київської і Подільської губерній, затвердив проект статуту і вибрав м. Вінницю його осередком. Метою новоствореного товариства, за статутом, було “сприяти

у своїй місцевості згуртуванню сил своїх членів для розвитку та вдосконалення сільського господарства і сільської промисловості” [5, с. 3, 142].

Однак, перші установчі збори ПТСГ, на яких були вибрані посадові особи та члени ради, відбулися лише у вересні 1898 року, реальна діяльність товариства бере свій початок з 1899 року, а його статут затверджено лише 25 листопада 1905 року. За цей час ПТСГ заснувало Гайсинський і Могилівський відділи товариства, згодом у більшості повітів Подільської губернії. Проте це товариство так і не спромоглося відкрити свої відділи в Проскурівському та Балтському повітах губернії [6, с. 10, 11, 16].

За кількістю членів ПТСГ було одним з найбільших місцевих товариств у Російській імперії [7]. Воно, як і інші подібні товариства, об'єднувало у своїх лавах землевласників, промисловців, заможних орендарів і управителів маєтків. Так само, як і в решті поміщицьких товариств Правобережної України, понад 80 відсотків членів ПТСГ становили поляки, решту – українці, росіяни [8].

Попри те, що поляки грали основну роль у більшості громадських товариств Правобережної України, їхніми головами з політичних міркувань спочатку обиралися росіяни, які мали зв'язки в урядових сферах у Петербурзі і могли захистити організацію від тиску адміністративної влади. Так, першими головами ПТСГ були кн. А.Є. Гагарін, гр. Д.Ф. Гейден, Д.М. Чихачов. На зміну їм, у зв'язку з прогресивними змінами у внутрішній політиці, що відбулися під тиском революційного руху 1905–1907 рр. і виражалась, зокрема, у виникненні певних можливостей для розвитку національних меншин імперії, прийшли поляки – гр. О.М. Тишкевич, А.С. Урбанський. Почесним головою ПТСГ з моменту його заснування був Г.А. Чуйкевич [7, с. 22]. Управління товариством здійснювала рада, що складалася з голови (який одночасно був головою товариства), товариша (тобто заступника) голови, секретаря, скарбника, 15 членів і всіх голів відділень. Усі посадові особи вибиралися на три роки на загальних зборах товариства, про зміни у складі ради необхідно було повідомити Департамент землеробства. На травневих щорічних загальних зборах вибиралась ревізійна комісія з 3–4 чоловік на наступний рік для ревізії діяльності ради, звіту, каси й майна товариства, а також усіх існуючих при ньому установ [5, с. 2].

Товариство складалося з почесних і дійсних членів, співробітників і кореспондентів. Почесні члени – особи, відомі на сільськогосподарській ниві, або особливим чином прислужились товариству. До них належали кн. Гагарін, гр. Д.Ф. Волжин, барон О.А. Майдель та ін. Дійсні члени вносили в касу ПТСГ при вступі 10 руб. і щорічно по 5 руб. У кореспонденти та співробітники вибирались особи, які мешкали в інших регіонах Російської імперії чи за кордоном, але своєю діяльністю були корисні для ПТСГ. Обидві категорії внески не сплачували [5, с. 109].

Для реалізації конкретних цілей у межах ПТСГ засновувались окремі відділення: рільництва, винокурне, скотарства, птахівництва, конярства, садів-

ництва, лісівництва, правильного полювання, рибиництва та рибальства, кустарне, машинне, з поліпшення дрібних господарств, у справах пенсійного забезпечення службовців сільського господарства і сільськогосподарської промисловості, економічне [2]. Виникнення відділень призвело до активізації ПТСТГ за окремими напрямками. Особливо активними були відділення: рільництва, винокурне, скотарства, садівництва. Наомість відділення рибиництва і рибальства наприкінці 1908 року перестало існувати.

Всі відділення, за винятком відділення з поліпшення дрібних господарств, мали прямий зв'язок з поміщицькими маєтками і зацікавлювали їх безпосередніми матеріальними вигодами від підняття різних галузей сільського господарства. Разом з тим, діяльність товариства значною мірою була спрямована і на розвиток селянських господарств.

Крім того, у ПТСТГ поступово сформувалася низка установ, діяльність яких охоплювала все товариство або його окремі відділення. Найбільші і найважливіші з них були створені при відділенні рільництва, зокрема, контрольна насіннева станція, бюро кваліфікації посівного насіння, сільськогосподарська хімічна лабораторія, довідкове інформаційне бюро, комісійне бюро, сільськогосподарське рахівниче бюро, меліоративне бюро, міко-ентомологічне бюро, бюро рекомендації сільськогосподарських служб [9, с. 23].

Велику увагу ПТСТГ приділяло питанням страхування, у зв'язку з чим році було створено відділення у справах пенсійного забезпечення службовців сільського господарства і сільськогосподарської промисловості (т.зв. відділення пенсійної каси, його головою обрано В.Й. Букрабу) [10, с. 6-10]. Це відділення ставило собі за мету популяризацію в Подільській губернії ідей та принципів пенсійного забезпечення службовців у сільському господарстві й аграрній промисловості, а також їхніх вдів і сиріт. Воно в якості агента укладало договори з різними пенсійними товариствами, а для поширення відомостей про пенсійні каси, влаштовувало читання, лекції та співбесіди, розміщувало публікації та оголошення в часописах [6].

Провадження ПТСТГ широкої теоретичної і практичної сільськогосподарської діяльності вимагало багато коштів. Свій бюджет воно формувало спочатку із членських внесків та допомоги від Департаменту землевлаштування і землеробства, але поступово стало отримувати значний дохід зі своєї діяльності, особливо прибутковими виявились відділення рільництва та його установи, передусім контрольна насіннева станція та хімічна лабораторія. Крім того, у бюджет товариства надходили прибутки від виставок і ярмарків, орендна плата за вище згадану ділянку із садиби Вишня, подаровану ПТСТГ вдовою видатного хірурга М.І. Пирогова О.А. Пироговою, кошти від продажу рекламного місця в часописі "Справочный листок Подольского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности" [6, с. 6, 8].

З часом Товариство почало отримувати субсидії від губернського і повітових земств, а також значні пожертвування, переважно від своїх членів. Серед найщедріших були К.І. Володкович і гр. О.М. Тишкевич. Останній, зокрема,

пожертвував 10 тис. руб. як фонд для видачі безвідсоткових позичок сільськогосподарським службовцям, позбавленим роботи, доручивши його завідування спеціальною комісією, обраною радою ПТСТГ [11, с. 9-10].

Найбільш розвиненим і найактивнішим відділенням ПТСТГ було відділення рільництва. Його керівниками були поляки Е.К. Якубовський, Р.Р. Бнінський та інші. Однією з головних функцій відділення було ведення дослідної роботи. Для цієї мети влаштовувались дослідні поля. Але нестача робочих рук та відсутність коштів, призвело до організації тимчасових полів (так званих показових) у маєтках деяких членів ПТСТГ у різних частинах Поділля. Власники маєтків, які взялись за проведення дослідів у своїх господарствах, несли і всі витрати по закупівлі насіння і добрив, доставлених комісією для дослідів. Отримані від дослідів дані видавались у щорічних звітах [9, с. 24].

У 1902 році було проведено реорганізацію роботи в цій галузі й засновано Подільську дослідну станцію з мережею дослідних полів. ПТСТГ було одним з 11 сільськогосподарських товариств Російської імперії, які мали дослідні організації, що прирівнювались Департаментом землеробства до дослідних станцій. У Південно-Західному краї їх мали Київське та Умансько-Липовецьке товариства. Взагалі це була друга дослідна станція на Поділлі. Перша – Плотянська сільськогосподарська станція була організована за ініціативою і на кошти князя П.П. Трубецького ще 1894 року в його маєтку Плоті Балтського повіту. Вона мала ділянку в 100 десятин, власну лабораторію, метеорологічну станцію, бібліотеку. Подільська станція вела досліді із сортами цукрового буряка за програмою, опрацьованою Союзом цукрових заводів Королівства Польського, у Серебринці Могилівського повіту. Загальна кількість комбінацій або сортів у дослідях відділення до 1914 р. становила 638 [9, с. 26].

У 1902 р. було засновано винокурне відділення. Його організатором і єдиним головою до кінця існування був поляк О.М. Собанський. Відділення вступило в Російське товариство винокурних заводчиків. При відділенні діяв Союз винокурень об'єднував уже 72 винокурні Подільської губернії [11, с. 13]. Основним завданням відділення було вдосконалення винокурного виробництва, його здешевлення та ефективність.

Відділення скотарства, засноване в 1902 р., своїм пріоритетним завданням визначили зростання продуктивності тваринництва в Подільській губернії. Першочергова роль у цьому відводилась створенню племінного матеріалу. З тією метою відділення організувало для своїх членів закупівлю племінних виробників за кордоном, закупивши в Швейцарії 15 вагонів племінних биків [7, с. 13]. Крім того, відділення ввело посаду інспектора зі скотарства, головною функцією якого був об'їзд заводів племінної худоби, які входили до ПСС (Подільський Союз скотозаводчиків, заснований у 1904 р.) для здійснення контролю за годуванням скота, вихованням молодняка, за гігієнічними умовами, дослідження на наявність туберкульозу й інших серйозних захворювань. Одним з дієвих інспекторів був професор Львівської ветеринарної медицини С. Марковський, який працював у ПТСТГ до 1914 року. Велику увагу відділення

пріділяло покращенню селянської, найчастіше дегенерованої безпородної худоби.

Відділення конярства було засновано в 1902 р. Його головами були поляки Ч.С. Якубовський (до 1910 р.), до 1914 р. – Ф.Й. Ярошинський, С.Ф. Врочинський та Я.А. Рокіцький [8; 10, с.5]. Основною метою відділення був розвиток і покращення місцевого конярства, яке з часом могло б дати достатню кількість як відбірного заводського, скакового, упряжного й робочого, так і прибуткового матеріалу для продажу. Тривалий час товариство діяло дуже слабо і активізувало свою роботу лише перед Першою світовою війною.

Відділення садівництва при ПТСТГ було засновано у 1902 році. Його головами були поляки С.В. Таргонський (до 1909 р.) і А.М. Барановський. Метою відділення було сприяння розвитку садівництва та організація збуту подільських фруктів на ринках Російської імперії та за кордоном. На початку ХХ ст. у Подільській губернії існували приватні, земські і казенні розсадники, однак вони не задовольняли потреби місцевого населення в саджанцях.

Для обслуговування приватних плодкових садів ПТСТГ ввело у відділенні посаду об'їзного садівника (з часом двох-трьох), який отримував платню в 1500 руб. на рік. У 1904 р. у Подільській губернії працював один такий садівник, який обслуговував 29 садів, у 1905 р. – два на 45 садів, 1907 р. – три на 80, 1908 р. – чотири на 110 [12, с. 25-27].

Голова відділення А.М. Барановський після багаторічного вивчення питання організації експорту подільських фруктів, дійшов висновку, що для зменшення витрат під час перевезки фруктів, у Вінниці слід побудувати завод з переробки непридатних для експорту фруктів. Але цей проект знайшов своє втілення лише після Першої світової війни.

У 1902 році було засноване і кустарне відділення. Його головами були поляки К.Е. Падлевський (1902–1907), А.М. Барановський (1907–1908), Р.П. Зелінський і Я.С. Ярошинська (обоє як співголови) та І.С. Урбановський (1914–1918) [7, с. 16].

Основними завданнями цього відділення були: організація правильного інструктування для кустарів; постачання кустарів удосконаленими знаряддями виробництва та матеріалами і забезпечення збуту їхніх виробів; об'єднання кустарів у кооперативи й надання їм дешевого кредиту [13, с. 37-38].

Відділення намагалося допомогти у розвитку тих кустарних промислів, які могли б користуватись найбільшим попитом на місцевих і закордонних ринках. Велику користь для розвитку кустарних промислів і збуту виробів мало влаштування кустарних відділів на виставках (з 1899 р.), де кустарі заохочувалися грошовими нагородами, і ярмарках, які організувало ПТСТГ. Зокрема, це поклато початок розповсюдженню кошикового виробництва, переважно у Вінницькому повіті [7, с. 43-46].

Упродовж 1897–1904 рр. започаткувався і розбудовувався кооперативний рух на Поділлі, як форма громадсько-економічного колективного забезпечення населення, особливо бідніших його верств, товарами першої необхідності

через власну торгову мережу, для підтримки ремесла, обробітку і збуту аграрної продукції, альтернативними державній і приватній формами такого господарювання. У 1897 р. виникли перші міські споживчі кооперативні товариства у м. Гайсині та Кам'янці-Подільському, до 1901 р. – їх уже працювало в губернії 12, а до 1904 р. – діяло 23 у містах, містечках і повітах, повне охоплення губернії спілчанськими осередками відбулося впродовж 1906–1914 рр. [14, с. 13-15; 15, с. 57-58; 16, с. 61-62]. Видатну роль у становленні і розвитку кооперативного руху в губернії зіграв, поборник українсько-польського співробітництва, уродженець і власник невеликого землеволодіння в с. Серби Могилів-Подільського повіту Йоахим Августинович Волошиновський (1870–1939) [15].

Заслуга Й.А. Волошиновського полягала в тому, що він організаційними зусиллями, теоретичними обґрунтуваннями розбудовував кооперативні спілки на Поділлі на початку ХХ ст., а в 20–30-ті рр. ХХ ст. на Волині й одночасно популяризував їх діяльність у польсько-українській періодиці серед українських селян, захищав їх економічні інтереси й одночасно залучив до кооперативного руху місцевих поляків як виробників, так і споживачів. Він вважав своїм основним завданням надавати допомогу селянам, щоб вони стали краще господарювати і тим самим стали заможнішими, а його виконання вбачало, насамперед, у заохоченні селян до заснування різноманітних кооперативних товариств [18, 1908 р., № 4, с. 1-4]. Він був переконаний, що тільки участь населення у різних формах кооперації є запорукою підтримки і розвитку дрібних (малих) та індивідуальних форм господарювання. Саме Й.А. Волошиновський був одним з організаторів проведення у 1908–1914 рр. чотирьох з'їздів представників від споживчих товариств Поділля.

Однак з часом відділення поставило перед собою завдання підняти дрібне господарство і вибрало як шлях розвитку серед населення кооперації у всіх її видах і, передусім, споживчих товариств, які б провадили торгівлю предметами першої необхідності. Воно спинилося на споживчих товариствах як на найбільш прийнятному в тих умовах типі кооперації, розвиток якого серед широких мас населення міг швидко підготувати ґрунт до більш досконалих кооперативних форм [18, 1909 р., № 9, с. 5-12]. 14 січня 1908 року відділення скликало у Вінниці з'їзд представників кооперативних установ Подільської губернії. У роботі з'їзду взяли участь 23 особи.

На з'їзді було створено комісію при Подільській губернській земській сільськогосподарській раді з проханням ввести в її склад тих членів ПТСТГ, які працювали над створенням сільськогосподарських гуртків. Крім того, прийнято рішення про відкриття при відділенні редакції “Світової зірниці” в Могилеві-Подільському довідкового бюро для споживчих лавок, і про запровадження платної посади інструктора, який би допомагав існуючим товариствам, а також створював нові.

Станом на 20 січня 1909 р. до відділення було приписано 61 кооперативне товариство. Кожне мало в пересічно 60 членів, 848 руб. пайового капіталу і 7614 руб. річного обігу. Загалом у Подільській губернії нараховувалось 276

споживчих товариств, які об'єднували близько 17 тис. чол. [15].

Того ж року в ПТСТГ була введена платна посада торгового посередника в Одесі, який мав постачати споживчим товариствам товари. За перші 8 місяців роботи він виконав 198 замовлень для 59 організацій [10].

На початку 1909 року в с. Пеньківці Ямпільського повіту за ініціативою і сприяння Й.А. Волошиновського виникло перше районне об'єднання споживчих товариств для спільного замовлення товарів [10, с. 15-16].

17–18 серпня 1909 року в Жмеринці відбувся I з'їзд споживчих товариств Подільської губернії, на якому вперше публічно було визнано заслуги Й.А. Волошиновського та його газети у справі пропаганди в популяризації ідеї кооперації. У квітні 1910 року він був одним з лекторів на губернських земських курсах з кооперації. У другій половині того ж року, щоб краще ознайомитись з теорією і практикою кооперації, він здійснив подорож по Західній Європі (Німеччина, Австро-Угорщина, Бельгія, Англія), брав участь у роботі XVIII Міжнародного кооперативного конгресу в Гамбурзі [16, с. 89]. Й.А. Волошиновський очолював відділення до кінця 1910 року. На той час він залишив Поділля і оселився у Києві, де з січня 1911 року стала виходити “Світова зірниця”. У Києві він продовжив підтримувати зв'язки з подільською кооперацією, брати активну участь у місцевому кооперативному русі, став членом Київського союзу установ дрібної торгівлі і уже за його мандатом був учасником II Подільського з'їзду представників установ дрібного кредиту у Вінниці 13–15 травня 1912 року. Крім того, Й. Волошиновський брав участь у роботі II і III з'їздів споживчих товариств Подільської губернії, які відбулися 8–10 червня 1911 р. і 25–27 червня 1913 р. у Вінниці [15]. 1912 року Кам'янець-Подільське видавничє товариство “Дністер” видало збірки статей Волошиновського “Розмови про кооперацію” і “23 листки про кооперацію”. Після від'їзду Волошиновського відділення свою роботу припинило, а створена ним кооперація зажила окремим життям.

Таким чином, утворення та діяльність в Правобережній Україні у 90-ті рр. XIX – на початку XX ст. легальних сільськогосподарських, промислових, ремісничих, кооперативних та інших товариств економічного призначення відіграло важливу роль в українському суспільстві в плані інтенсифікації розвитку різних галузей виробництва і торгівлі, для підтримки малого і одноосібного селянського господарства, отримання практичних і теоретичних знань, а, головне, для пристосування виробників до ринкових умов життя. Польська меншина Правобережної України ефективно використала діяльність цих товариств, маючи своє представництво в керівних органах та значну кількість членів у них, забезпечила цим самим перехід своїх господарств і підприємств на ринкові умови праці та впровадження новітніх агротехнічних технологій, що дало змогу підвищити їх конкурентну здатність і зберегти свої економічні позиції в регіоні наприкінці XIX – на початку XX ст.

З іншого боку, максимально для власних потреб скористувалася діяльністю названих товариств польська меншина Правобережжя, використо-

вучучи той факт, що вона мала достатню кількість високоосвічених фахівців у різних галузях економіки й опікувалася тим, щоб ефективно через ці організації залучити свої латифундії, середні і дрібні господарства до ринкових потреб і, отже, зберегти свої панівні позиції не тільки в економіці, але й в суспільних відносинах України, зрештою, забезпечити подальше автономне існування своєї громади. Тому, поляки складали відверту більшість у керівному складі та мали суттєву кількість з-поміж членів усіх названих товариств. Водночас через ці інституції як найкраще налагоджувалося українсько-польське співробітництво, шукалися шляхи польсько-українського примирення і співжиття, що мало важливе позитивне значення у подальшому формуванні української нації.

Список використаних джерел і літератури

1. Лісевич І. Т. У загінку двоглавого орла (польська національна меншина на Наддніпрянській Україні у другій половині XIX ст. – на початку XX ст.). Київ, 1993. 87 с.
2. Справочные сведения о сельскохозяйственных обществах. Ч. 1: Адрес-календарь сведений к весне 1911 г. / под ред. В.В. Морачевского. Санкт-Петербург: Тип. В.Ф. Киршбаума, 1911. VII, 434, XV с.
3. Список сельскохозяйственных и других обществ и товариществ, действующих в Подольской губернии // Экономический листок. 1912. № 19. С. 63-65.
4. Державний архів Вінницької області. Ф. 865 (Махновецьке повітове дворянство). Оп. 1. Спр. 26 (Справи дворян Махновецького повіту). 280 арк.
5. Труды Первого съезда сельских хозяев Подольской губернии в г.Проскуров. 1896 г. Киев, 1897. 180 с.
6. Протокол общего собрания г.г. членов отделения коневодства, состоявшегося 3 ноября 1906 года. // Справочный листок. 1909. № 11. С. 5.
7. Любанский Ф. Описание имений Подольской губернии / Подол. об-во сел. хоз-ва и с.-х. пром-сти. Винница, 1908–1901. Вып. 1–3.
8. Список членов Подольского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности на 1914 год. Винница, 1915. 130 с.
9. Колесник В. Подільське товариство сільського господарства і сільсько-господарської промисловості (1896–1918). Історичний нарис. Вінниця: ВМГО “Розвиток”, 2007. 160 с.
10. Протокол заседания отделения по улучшению мелких хозяйств в г. Винница // Справочный листок. 1909. № 1. С. 15-20.
11. Проект сметы Подольского общества сельского хозяйства и отделений сельскохозяйственной промышленности и Гуменской школы на 1914 год. Винница, 1915. 65 с.
12. Протокол заседания общего собрания г.г. членов Подольского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности 25 мая 1912 года // Справочный листок. 1912. № 5. С. 11-16.
13. Станкевич А. Об объездных садовниках, приглашаемых на службу в названное общество // Справочный листок. 1909. № 1. С. 25-28.
14. Отчет о деятельности Подольского общества сельского хозяйства и сельско-

хозяйственной промышленности от 22 апреля 1913 года // Справочный листок. 1913. № 4. С. 37-38.

15. Ворников В. Потребительская кооперация в Подольской губернии // Экономическая жизнь Подоллии (Вінниця). 1913. № 1. С. 13-24.

16. Подолян В. В., Рекрут В. В. Йоахим Волошиновський у становленні українського кооперативного руху (1897–1939 рр.). Вінниця, 2006. 456 с.

17. Кузіна Б. С. Історія споживчої кооперації Поділля. 1861–1914 рр. Хмельницький: ПП Цюпак А.А., 2010. 192 с.

18. Світова Зірниця (м. Могилів-Подільський). 1906–1912 рр.

19. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини. Біографічний словник. Вінниця: ВМГО “Розвиток”, 2007. 1008 с.

Stefania Bazhenova

**Poles in the legal public organizations of Ukraine
from the 19th and early 20th centuries**

The article covers the participation of Poles in legally existing state and public associations, organizations, and societies in the Right-Bank Ukraine in order to preserve their positions in society. These are various organizations of an economic nature: Agricultural Association of Podillya, Horse Lovers Association of Yarmolyntsi, etc.

The emergence and development of the cooperative movement are also covered.

Keywords: *autocracy, compromise, legalization, transition to market economy.*

С.Э.Баженова

**Поляки в легальных общественных организациях Украины
XIX – начала XX в.**

В статье освещается участие поляков в легально существующих государственных и общественных объединениях, организациях, обществах в Правобережной Украине с целью сохранить свои позиции в обществе. Это различные организации экономического характера: Подольское общество сельского хозяйства, Яромлинецкое общество любителей лошадей и другие.

Освещается также возникновение и развитие кооперативного движения.

Ключевые слова: *самодержавие, компромисс, легализация, переход на рыночные позиции.*

Одержано 1 вересня 2017 року